

11. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: Навч. посіб. / І. М. Дичківська. – К.: Академвидав, 2004. – 352 с.
12. Український педагогічний словник / За ред. С. У. Гончаренка. – К.: Либідь, 1997. – 563 с.
13. Буркова Л. Технології в освіті / Л. Буркова // Рідна школа, 2001, лютий. – С. 18–19.
14. Глоссарий современного образования / Под ред. В. И. Астаховой. – Х.: ОКО, 1998. – 272 с.
15. Алексеева М. Б. Системное управление подготовкой профессионалов (методология и методы) / М. Б. Алексеева. – СПб., 1977. – 264 с.
16. Перспективні освітні технології: Науково-метод. посіб. / За ред. Г. С. Сазоненко. – К.: Гопак, 2000. – 560 с.
17. Падалка О. С., Педагогічні технології: Навч. посіб. для вузів / О. С. Падалка, А. М. Нісімчук, І. О. Смолюк, Т. О. Шпак. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1995. – 254 с.
18. Энциклопедический словарь педагогический / Под ред. О. Д. Грекулова. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. – 527 с.
19. Педагогічні технології у неперервній професійній освіті: Монографія / С. О. Сисоєва, А. М. Алексюк, П. М. Воловик та ін. // За ред. С. О. Сисоєвої. – К.: ВІПОЛ, 2001. – 502 с.
20. Сікорський П. І. Кредитно-модульна технологія навчання: навчальний посібник / . – К.: Європейський університет, 2004. – 126 с.
21. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід: методичний посібник / Автор.-укл.: О. Пометун, Л. Пироженко. – К.: А.С.К., 2002. – 136 с.
22. Чернилевский Д. В., Филатов О. К. Технология обучения в высшей школе: Учебн. изд. / Под ред. Д. В. Чернилевского. – М.: Экспедитор, 1996. – 228 с.
23. Прокопенко І. Ф., Євдокимов В. І. Педагогічна технологія: Посібник / І. Ф. Прокопенко, В. І. Євдокимов. – Харків: Основа, 1995. – 374 с.
24. Змеев С. И. Технология обучения взрослых / С. И. Змеев // Педагогика. – 1998. – № 7. – С. 42 – 45.
25. Подласый И. П. Педагогика: Учебн. / И. П. Подласый. – М.: Высш. образование, 2006. – 540 с.
26. Кларин М. В. Педагогическая технология в учебном процессе. Анализ зарубежного опыта / М. В. Кларин. – М.: Знание, 1989. – 80 с.

V. Yehorova, M. Golubeva

INNOVATIVE PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN THE MODERN EDUCATIONAL PROCESS AT THE INSTITUTES OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE

The article is dedicated to «pedagogical technology» concept studying in the modern educational process at the institutes of higher education in Ukraine.

УДК 37.036

Кириленко В. Г., Голубєва М. О., Рябець І. В.

ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СТАРШОКЛАСНИКІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ І В ПОЗАУРОЧНИЙ ЧАС

У статті розкрито зміст поняття «художньо-естетична культура». Розглянуто особливості розвитку художньо-естетичної культури старших підлітків, шляхи формування педагогічних умов, що мають забезпечити найвищі результати у процесі входження людини (як суб'єкта діяльності) в сучасну світову та національну культуру.

Актуальність дослідження

Актуальність теми зумовлена завданнями, сформульованими в Законі України «Про освіту» (1991 р.), Законі України «Про загальну середню освіту» (1999 р.), Державній програмі «Освіта» («Україна XXI ст.») (1993 р.), у Націо-

нальній доктрині розвитку освіти України, що спрямовують діяльність учителів та вихователів загальноосвітньої середньої школи на формування освічених, всебічно розвинених, культурних дітей, підлітків та юнацької молоді у нашій державі. Проблема формування художньо-есте-

тичної культури старшокласників в останні роки привертає дедалі більше уваги педагогів і шкільних психологів, оскільки зрозуміло, що для успішної адаптації старшокласника до нового колективу необхідною умовою є відповідний культурний рівень особистості. Питання формування художньо-естетичної культури у дітей та молоді висвітлені у роботах видатних вітчизняних педагогів А. Макаренка, В. Сухомлинського, І. Зязюна, М. Боришевського та інших. Сьогодні проблема формування художньо-естетичної культури у старшокласників нашої країни залишається актуальною.

Мета статті полягає у визначенні педагогічних умов ефективного формування художньо-естетичної культури старшокласників.

Виклад основного матеріалу дослідження

Значення юнацьких років для кожної людини важко переоцінити, оскільки, з одного боку, це – період активного соціального усвідомлення свого «Я», а з іншого – дитинство, що вже залишилось позаду. За образним висловом великого філософа Ж.-Ж. Руссо, «юнацтво – це друге народження». В юності спостерігається тенденція до подолання властивої попереднім етапам онтогенезу залежності від дорослих і утвердження емансипації, самостійності з переорієнтацією на домінуючі оцінки із боку ровесників, тенденція бурхливого розвитку розумових здібностей, активного формування самосвідомості, потреби у ніжності, дружбі, коханні. Всі почуття та стосунки цього періоду характеризуються емоційною насиченістю та яскравістю. Юнацький вік є сенситивним у формуванні світогляду, визначенні життєвих планів і перспектив, творенні власної долі. Саме тому важливо навчити особистість сприймати себе такою, якою вона є, усвідомлювати власну унікальність, формувати здатність до самовдосконалення, адекватної самооцінки. Останнє дає можливість особистості позитивно ставитися до себе, дорослих, однолітків, а відтак передбачає виховання у старших підлітків культури спілкування, саморозвитку та пізнання власного внутрішнього світу, думок, переживань, станів, цілей. «Різноманітні ознаки юнацтва як особливої соціально-психологічної, демографічної групи, якій властиві специфічні цінності, мова і норми поведінки, стиль, дозвілля, рішучість в реалізації задумів, є свідченням притаманної тільки йому соціальної, психологічної ситуації розвитку» [1, 234].

Враховуючи специфіку психофізіологічного розвитку в юнацькому віці та процес формування особистості цієї вікової групи, ми акцентуємо увагу на художньо-естетичному вихованні, в основі якого лежить художньо-естетична культура.

У цій статті ми розглядаємо художньо-естетичну культуру як сукупність духовних та матеріальних цінностей властивих певному суспільству, як комплекс соціальних явищ, що протиставлені власне природі. «Природа є матеріалом для культури як здатності людини специфічно означувати навколишній світ як власне середовище існування та поле діяльності» [2, 10]. Важко зрозуміти характер і масштаби впливу культури на життя суспільства, якщо трактуватимемо її у вузькому розумінні, як те, що створюють діячі культури, письменники, митці у своїх творчих майстернях, а зв'язок культури з державою – як управління різними культурними закладами, музеями, театрами, клубами тощо, адже сучасне розуміння художньо-естетичної культури, на нашу думку, значно відрізняється від таких звичних уявлень, а також від класичного розуміння культури як сукупності пам'яток культури. Художньо-естетична культура формується під потужним впливом виховання. Вона є носієм певної системи соціальних та особистих цінностей, які своєю чергою, становлять зміст виховання. Тому в нашій статті ми зупиняємося на художньо-естетичному вихованні сучасних старших підлітків.

«Художньо-естетичне виховання – складова частина виховного процесу, безпосередньо спрямована на формування здатності сприймати і перетворювати дійсність за законами краси в усіх сферах діяльності людини» [3, 315]; на розуміння й оцінювання прекрасного в житті, праці, мистецтві, творчості; розвиток здатності насолоджуватися прекрасним, щоб повноцінно сприймати і розуміти прекрасне, треба мати знання, систему художньо-естетичних уявлень і знань, поглядів і переконань, ідеалів, як основи естетичних духовних цінностей. Тому більшості людей необхідна спеціальна підготовка, а діти, насамперед, потребують естетичної освіти. Провідний сучасний вітчизняний науковець Т. Шевченко наголошує, що «естетична освіта – процес педагогічної взаємодії, спрямований на формування естетичних знань, умінь, навичок і досвіду художньо-естетичної діяльності, розвиток естетичної свідомості особистості, емоційно-ціннісного ставлення до мистецтва, людини і світу» [4, 263–264]. Акцентуючи на естетичній освіті та на художньо-естетичному вихованні, доцільно пригадати слова А. Макаренка: «...Методика виховної роботи має свою логіку, порівняно незалежну від логіки роботи освітньої. І те, й інше – методика виховання і методика освіти, – на мою думку, становлять два розділи педагогічної науки. Зрозуміло, ці розділи повинні бути органічно пов'язані» [5, 143–144].

Формування особистості в підлітковому віці, і насамперед свідомості, за висловом науковця

XIX ст. В. Г. Плеханова, базується на знаннях, почуттях, вчинках [6, 57].

З розгляду знання, як одного з чинників, що впливають на формування свідомості, виникає необхідність, відповідно до теми нашої статті, звернути увагу на естетичну освіту. Естетична освіта є головним вектором розвитку гуманістичної освітньої парадигми. Оскільки мистецтво усвідомлюється як скарбниця найвищих досягнень людства, система образно представлених духовних цінностей, котра, якщо вона інтеріоризована особистістю, стає оберегом від негативного впливу масової культури і таких засобів масової інформації, що поширюють ідеї насильства, жорстокості, бездуховності. Універсальними компонентами естетичної освіти за Т. П. Шевченко, можна визначити: пізнавальний (естетичні знання та уявлення); ціннісний (естетичне сприйняття, інтерпретація, естетична оцінка, естетичне ставлення, естетичні проблеми); діяльнісний (художньо-естетична діяльність); креативний (творча самореалізація особистості); комунікативний [5, 144].

Що ж до інших складових (почуттів та вчинків), які безперечно впливають на формування особистості, то нині на передній план виступає значення виховання. В нашому випадку – художньо-естетичного виховання. Слід зазначити, що останнє включає формування готовності вносити елементи прекрасного в своє життя. Частиною естетичного виховання є художнє виховання, яке розвиває здатність сприймати, розуміти, насолоджуватись, оцінювати мистецтво, брати дієву участь у його розвитку. На думку Н. І. Дідусь, до основних завдань художньо-естетичного виховання належать: розвиток естетичного сприйняття, формування естетичного смаку, розвиток здібності жити і діяти за «законами краси», творчі вміння створювати прекрасне в усіх галузях життєдіяльності [7, 144]. Зрозуміло, що процес художньо-естетичного виховання в сучасній школі – це планомірна педагогічна діяльність, орієнтована на формування ціннісних орієнтацій, творчий розвиток особистості, на створення позитивного виховного середовища та організацію художньої самодіяльності дорослих і дітей. Цей процес у рамках середнього навчального закладу здійснюється на уроках малювання, співів, літератури з використанням різних джерел: творів образотворчого мистецтва; музики; художньої літератури; відвідування театру, кіно, цирку; екскурсій до музеїв. Художньо-естетичне виховання в юнацькому віці передбачає формування естетичних смаків, почуттів, певної мистецької ерудиції, здатності сприймати художні твори та навички творчої діяльності. Провідну роль у цьому відіграє особистий приклад учителя. В атмосфері співробітництва та доброзич-

ливості, висловлюючи власні естетичні судження та постійно залучаючи учнів до оцінної діяльності щодо естетичних об'єктів, можна сформувати високі естетичні та художні смаки учнів.

Для здійснення позитивного виховного та ефективного навчального впливу на старшокласників, слід дотримуватись реалізації певних педагогічних умов. Г. С. Костюк зазначав, що до педагогічних умов навчально-виховного процесу належать:

- зміст навчального предмета;
- методи, прийоми навчання;
- психологічні особливості осіб, які навчаються [8, 71].

У цій статті розглядаємо педагогічні умови ефективного формування художньо-естетичної культури старшокласників на прикладі викладання української та зарубіжної літератури у старших класах сучасної загальноосвітньої середньої школи.

Першою педагогічною умовою є зміст навчального предмета. В нашому випадку – це художні твори, що вивчаються в школі відповідно до навчальних програм та планів. *До другої педагогічної умови* відносять методи, прийоми навчання. Методами навчання українській і зарубіжній літературі у загальноосвітній середній школі є словесні, наочні, практичні. І основні з них – словесні методи навчання: розповідь, пояснення, лекція, дискусія, бесіда, робота з підручниками, текстами, художніми творами. «Останнім часом велика увага приділяється застосуванню на уроках з різних предметів, у першу чергу на уроках літератури, навчального діалогу» [9, 128]. Наочні методи навчання передбачають застосування ілюстрацій і демонстрацій з метою досягнення ясності та доказовості тих словесних пояснень, що їх дає вчитель. Серед наочних найчастіше застосовується метод показу. «Показ – це наочний навчальний метод, що являє собою сукупність прийомів, дій і засобів, за допомогою яких в учнів створюється наочний образ предмета, котрий вивчається, формується конкретне уявлення про нього. Розрізняють два види показу: ілюстрування і демонстрування» [10, 155–159]. До практичних методів належать різноманітні практичні заняття (вправи, творчі роботи, інструктажі). Необхідно звернути особливу увагу на прийоми роботи з друкованим текстом, а саме: «вибіркове читання і переказ, добір фактичного матеріалу; виписування окремих місць з джерела; складання плану, конспекту, тез; виклад своїх зауважень до прочитаного; рецензії, анотації, бібліографічні замітки; термінологічні, хронологічні, довідкові нотатки; складання таблиць, схем, доповідей тощо» [11, 156].

Розглядаючи третю педагогічну умову щодо психологічних особливостей старшокласників,

значасемо, що цьому вікові притаманні: достатньо високий рівень розвитку інтелекту; експресивність у прояві почуттів, категоричність суджень. Що ж до вольових процесів, то вони підпорядковуються актуальним цілям і мають тривалий характер. Отже, до педагогічних умов ефективного формування художньо-естетичної культури старшокласників слід віднести: зміст програм дисциплін гуманітарного спрямування, що оптимально відтворюють прогресивні тенденції; загальні методи навчання, котрі спираються на сучасні педагогічні технології, враховують специфіку викладання української літератури в старших класах; психологічні особливості старшокласників та особистість учителя.

На нашу думку, українська література, як навчальний шкільний предмет, у комплексі з іншими, здійснює пізнавальні, виховні та естетичні функції у формуванні художньо-естетичної культури старших підлітків, поєднуючи в собі історичний, культурологічний, літературознавчий, морально-етичний та естетичний аспекти, оскільки саме вчитель може дотримуватися культурологічного підходу під час вивчення літератури у зв'язках із суміжними видами мистецтва; добір художніх текстів, у яких виражені національні та загальнолюдські цінності, що сприяють ідейно-естетичному розвитку учнів; забезпечення естетичного сприймання художніх творів з позицій сучасного літературознавства; створення сприятливих умов учителеві для власної ініціативи та пошуку найефективніших методів і форм вивчення літератури в школі.

Вивчення зарубіжної літератури, як профільного предмета гуманітарного спрямування, покликане розширити обрії філологічного та загальногуманітарного мислення школярів, передбачає здійснення ними аналізу художнього твору за складнішими схемами, вивчення літературних явищ у щонайширшому світоглядно-філософському та культурологічному контексті доби, в зіставленні з типологічно спорідненими явищами культури.

Щодо напрямів підвищення художньо-естетичної культури старшокласників на прикладах викладання навчальних предметів соціально-гуманітарного циклу виникає необхідність звернути увагу на шляхи оптимізації цього процесу. Тобто реалізацію оптимального рішення, що має забезпечити найвищі результати, які можна отримати в конкретних умовах. «Оптимізація не є якимось особливим методом чи формою організації навчання» [11, 147]. Виходячи з цього, оптимальним рішенням є обов'язкове поєднання викладання навчальних предметів соціально-гуманітарного циклу та художньо-естетичного виховання, яке безпосередньо й здійснюється у процесі навчання та в позакласній, позаурочній

культурно-виховній роботі, а також урахування всіх педагогічних умов за Г. Костюком. Передусім, художньо-естетичне виховання систематично та цілеспрямовано здійснюється на уроках соціально-гуманітарного циклу (літератури, музичного мистецтва, образотворчого мистецтва), де кожен урок з цих дисциплін має бути не просто уроком літературознавства, співів чи малювання, а хвилинами спілкування з найкращими зразками мистецтва та колективного обговорення пережитих вражень. На таких уроках учні не лише здобувають теоретичні знання з певних видів мистецтва, а й набувають відповідних практичних умінь та навичок, розвивають свої мистецькі здібності, естетичні смаки. Донести ці знання до учня та допомогти йому сформувати власну систему художньо-естетичних уявлень і знань, поглядів і переконань, ідеалів та цінностей може вчитель. Визначну роль у цьому процесі відіграє особистий приклад учителя і лише за умови, що він не лише добре знає свій предмет, а ще є й естетично вихованою людиною, саме тоді він зможе виконувати провідну роль у процесі художньо-естетичного виховання.

В цій статті зроблено спробу презентувати, як провідну, діяльність учителя у формуванні художньо-естетичної культури старших підлітків. Ті, хто нині здобувають учительську професію, в школу, особливо сільську, глуху, віддалену, йти не бажають. Вчителі масово «вербуються» працювати за кордон, втративши останню надію на поліпшення умов педагогічної праці. Хто навчатиме наших дітей, хто прищепить їм почуття прекрасного, хто сприятиме формуванню здатності діяти за «законами краси», корисно розвивати творчі та художні здібності, коли відійде старше сумлінне покоління українських педагогів, спроможне працювати фактично без оплати праці? Відповідь одна – високоморальний, естетично сформований педагог із великим педагогічним стажем може стати взірцем для молодого покоління, розбещеного сучасними засобами масової інформації. Лише власним прикладом та твердими переконаннями, гарним смаком, знаннями, бажанням донести до дитини «закони прекрасного», а головне любов'ю до своїх вихованців, небайдужістю до їхнього майбутнього, вчитель може виконати провідну роль у процесі естетичного виховання. Також слід наголосити на використанні у педагогіці знань із сучасної психології, застосуванні технічних засобів та новітніх педагогічних технологій у процесі художньо-естетичного виховання.

Яскравим прикладом небайдужого ставлення до дітей, до їхнього духовного становлення, до розвитку їхніх здібностей у різних площинах художньо-естетичної діяльності є сумлінна праця вчителя зарубіжної літератури, методиста

Фурсівської загальноосвітньої школи І–ІІІ ступенів Білоцерківського району Київської області Шевченко Софії Василівни. Ця вчителька створила фольклорно-етнографічний гурток «Веселі намистинки» та музей, в якому працюють учні 2–10 класів і який відвідують не тільки односельці. «У музеї здійснюється велика пошукова робота. Тут є куточок старожитностей села, де міститься справжня колиска, в якій фурсяни колились колихали своїх дітей, старовинні ночви, тканий настільник (великий рушник, яким накривали стіл, щось на зразок скатертини), характерний саме для Київщини. Добірка книг про Фурсівську школу, збірка поезій, написаних учителями та учнями школи, знаряддя праці кам'яної доби та кістки мамонта, знайдені на розкопках учнями під керівництвом колишнього вчителя історії, стенди присвячені людям, які досягли чималих успіхів у житті і свого часу закінчували цю школу, Золотий фонд школи – все це можна побачити тут у шкільному музеї» [12, 4–5].

Софія Шевченко – це Педагог, який захоплює дітей та підлітків вивчати етнографію, збирати та записувати звичаї та обряди свого села, пропагувати народне мистецтво, при цьому розвивати власні творчі здібності. Вона – автор низки сценаріїв обрядових свят, що ними захоплювалися не лише мешканці села та області. Шкільний колектив «Веселі намистинки» брав участь у фестивалі «Золота осінь» у Будапешті в 2007 р. С. Шевченко навчає дітей зарубіжної літератури, а з огляду на її знання та захоплення етнографією, фольклором рідного краю та поєднання усіх цих знань на уроках, допомагає підліткам бути готовими до життя в полікультурному середовищі.

Висновки

Художньо-естетична культура сучасного підлітка формується під потужним впливом суспільного виховання. Вона є носієм певної системи соціальних та особистих цінностей, які, своєю чергою, становлять зміст виховання. Незаперечно існує тісний взаємозв'язок культури та виховання (як її компоненту), що дає можливість особистості (як суб'єкту) входити у сучасну для нього світову та національну культуру. Саме тому виховання сьогодні розглядається ще й як чинник, що формує базову культуру особистості – рівень культури життєвого самовизначення, який дає змогу індивіду розвиватися у гармонії з громадською культурою, що є актуальним для юнацького віку. Своєю чергою, художньо-естетичне виховання пов'язане з процесом педагогічної взаємодії, спрямоване на формування естетичних знань, умінь, навичок і досвіду художньо-естетичної діяльності (розвиток естетичних смаків особистості, емоційно-ціннісного ставлення до творів мистецтва, до діяльності конкретної людини в аспекті краси тощо).

У нашій роботі не розкрито значення впливу сім'ї в царині естетичного виховання. На превеликий жаль, сучасна родина здебільшого вже не виконує функції формування юної особистості. Фактично, єдиними вихователями й наставниками неповнолітніх у позитивному напрямі є педагоги. За таких реалій виникає необхідність акцентування уваги на провідній ролі школи та власне на особистості вчителя в навчально-виховному процесі, на яких лягає відповідальність за художньо-естетичне виховання та за виховання і навчання молодого покоління в цілому.

1. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія : Навч. посіб. / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. – К. : Академвидав, 2006. – 360 с.
2. Культурологія : Навч. посіб. / Упорядн. О. І. Погорілий, М. А. Собуцький. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2003. – 316 с.
3. Фіцула М. М. Педагогіка : Навч. посіб. Вид. 2-ге, випр., доп. / М. М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2007. – 660 с.
4. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1024 с.
5. Макаренко А. С. Методика воспитательной работы / А. С. Макаренко. – К. : Рад. школа, 1990. – 168 с.
6. Психологічний словник / За ред. В. І. Войтка. – К. : Вища школа, 1982. – 234 с.
7. Педагогіка: Навч. посіб. – Харків : ТОВ «Одісей», 2003. – 352 с.
8. Костюк Г. С. О взаимоотношении воспитания и развития ребенка / Г. С. Костюк // Сов. педагогика, 1956. – № 12. – С. 68–80.
9. Бондар В. І. Дидактика / В. І. Бондар. – К. : Либідь, 2005. – 262 с.
10. Ягупов В. В. Педагогіка : Навч. посіб. / В. В. Ягупов. – К. : Либідь, 2002. – 560 с.
11. Педагогіка : Навч. посіб. для студентів університетів / За ред. А. М. Алексюка. – К. : Вища школа, 1995. – 296 с.
12. Герасименко Т. Фурси – село добрих подій // Новини Київщини. – №31/3.08 – 9 серпня 2006 р. – С. 4–5.

V. Kyrylenko, M. Golubeva, I. Ryabets

THE FORMING OF ART AND AESTHETIC CULTURE OF SENIOR PUPILS

The article is devoted to the forming of art and aesthetic culture of senior pupils. It contains a definition of «art and aesthetic culture», influence of aesthetic education and art and aesthetic training on personality formation. According to G. Kostuyk were stated the pedagogical conditions of the forming of art and aesthetic culture of senior pupils. They are based on best practices of foreign literature teacher Shevchenko S. V.